

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЯПОНІЇ В СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

©2018 ГАПОНЕНКО Г. І., КУЛИКОВСЬКА Д. Н.

УДК 338.22.01

Гапоненко Г. І., Куликовська Д. Н. Використання досвіду Японії в становленні національної моделі економічного розвитку України

Метою статті є дослідження японського досвіду формування та реалізації національної моделі економічного розвитку, розроблення на його основі рекомендацій, які можуть бути використані при формуванні вітчизняної економічної політики. Відмічено, що в Японії функціонує система, що дозволяє приватному сектору та уряду співпрацювати для швидкого та ефективного досягнення спільних національних ідей. На відміну від японської практики, розвитку національної економіки України, та зокрема міжнародної торгівлі, перешкоджають недосконалість методів державного регулювання економіки та нерозвиненість інститутів ринкової економіки. Зроблено акцент на тому, що уряд Японії зацікавлений у розвитку співробітництва з нашою країною у сфері торгівлі, розвитку інфраструктури, промисловості, агропромислового комплексу, а також енергозберігаючих технологій. У результаті аналізу виявлено основні вектори, на які потрібно орієнтуватися Україні виходячи з досвіду Японії.

Ключові слова: національна модель економічного розвитку, японська економічна модель, експорт, імпорт, соціально-економічний розвиток України.

Рис.: 3. Бібл.: 10.

Гапоненко Ганна Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичного бізнесу та країнознавства, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: gaponenkoanna1987@gmail.com

Куликовська Діана Нешківна – студентка, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: diana.kulikovskaya15@gmail.com

УДК 338.22.01

Гапоненко А. И., Куликовская Д. Н. Использование опыта Японии в становлении национальной модели экономического развития Украины

Целью статьи является исследование японского опыта формирования и реализации национальной модели экономического развития, разработка на его основе рекомендаций, которые могут быть использованы при формировании отечественной экономической политики. Отмечено, что в Японии функционирует система, позволяющая частному сектору и правительству сотрудничать для быстрого и эффективного достижения общих национальных идей. В отличие от японской практики, развитию национальной экономики Украины, и в частности международной торговли, препятствуют несовершенство методов государственного регулирования экономики и неразвитость институтов рыночной экономики. Сделан акцент на том, что правительство Японии заинтересовано в развитии сотрудничества с нашей страной в сфере торговли, развития инфраструктуры, промышленности, агропромышленного комплекса, а также энергосберегающих технологий. В результате анализа выявлены основные векторы, на которые нужно ориентироваться Украине исходя из опыта Японии.

Ключевые слова: национальная модель экономического развития, японская экономическая модель, экспорт, импорт, социально-экономическое развитие Украины.

Рис.: 3. Библ.: 10.

Гапоненко Анна Игоревна – кандидат экономических наук, доцент кафедры туристического бизнеса и страноведения, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: gaponenkoanna1987@gmail.com

Куликовская Диана Нешковна – студентка, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: diana.kulikovskaya15@gmail.com

UDC 338.22.01

Haponenko A. I., Kulikovskaya Diana N. Using the Experience of Japan in the Establishing of National Model of Economic Development of Ukraine

The article is aimed at studying the Japanese experience on formation and implementation of the national model of economic development and elaborating on its basis recommendations, which can be useful in the formation of domestic economic policy. It is specified that the system that is functioning in Japan enables the private sector and the Government to cooperate in order to reach common national ideas quickly and effectively. Unlike the Japanese practice, development of the national economy of Ukraine, and in particular international trade, is hampered by the imperfection of methods of the State regulation of the economy, and the underdeveloped market economy institutions. It is emphasized that the Government of Japan is interested in developing cooperation with our country in the sphere of trade, development of infrastructure, industry, agro-industrial complex, as well as energy-saving technologies. As a result of the analysis, the main vectors, which are based on the experience of Japan and should be guidelines to Ukraine, are disclosed.

Keywords: national model of economic development, Japanese economic model, exports, imports, socio-economic development of Ukraine.

Fig.: 3. Bibl.: 10.

Haponenko Anna I. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Tourism and Country Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: gaponenkoanna1987@gmail.com

Kulikovskaya Diana N. – Student, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: diana.kulikovskaya15@gmail.com

Особливості економічного розвитку Японії, її досягнення в науково-технічній сфері та інноваціях, здатність швидко реагувати на мінливі умови світового ринку привертають увагу до її досвіду господарювання в усьому світі. Стійкість національної валюти, здійснення найбільших інф-

раструктурних проєктів, низьке безробіття, висока тривалість життя яскраво показують, що Японія набагато краще за інші країни справляється з наслідками перехідних явищ. Японія – це єдина азійська країна, що вступила в постіндустріальну епоху та зайняла місце серед найбільш розвинених світових держав.

При цьому в країні вдалося не тільки зберегти традиційну культуру, а й розвинути на її основі унікальні системи організації виробництва. Японія – це важливий діловий партнер для будь-якої з країн, що розвиваються. Для України важливе значення насамперед має японська офіційна допомога розвитку, спрямована на створення сучасної інфраструктури, підготовку кадрів, поширення передового досвіду.

При дослідженні можливості зміни моделі економічного розвитку України нами були проаналізовані праці таких провідних вітчизняних і зарубіжних учених, як В. Гейця, С. Єрохіна, М. Єрмошенка, М. Зверякова [5], М. Кондратьєва, А. Льюїса, В. Парето, В. Ростю, Д. Сакса, Г. Ялового, В. Шевчука, Й. Шумпетера та ін. Щодо проблеми структурної перебудови вітчизняної економіки, її докладно вивчено в наукових працях С. Білої, О. Власюк, А. Гальчинського, О. Головченко, О. Кравченко, О. Крихтіна, Н. Кузенко, І. Лукінова, О. Мельниченко, К. Панченко, С. Пашкова, А. Філіпенко, Л. Шаблістої та ін.

Метою даної статті є дослідження японського досвіду формування та реалізації національної моделі економічного розвитку, розробка на його основі рекомендацій, які можуть бути використані при формуванні вітчизняної економічної політики.

Розглянемо особливості японської економічної моделі, яка дозволяє країні мати високе соціально-економічне становище у світі. В Японії функціонує система, що дозволяє приватному сектору та уряду співпрацювати для швидкого та ефективного досягнення спільних національних ідей. Економічне планування в країні носить рекомендаційний характер, а державні програми розвитку орієнтують окремі сектори економіки на виконання загальнонаціональних завдань [9].

Японська модель характеризується довгостроковою орієнтацією на інвестиції в промисловість і тісними зв'язками між промисловим і фінансовим секторами. Її відмінна риса – упорядкована багаторівнева система інтеграцій. При цьому всі господарські одиниці тісно пов'язані один з одним за допомогою механізму перехресного володіння акціями, утворюючи корпоративні групи. Господарючі суб'єкти, що входять до групи, незалежні не тільки від зовнішніх інвесторів, але і від банків, що не входять в групу. Мобільність працівників здійснюється або всередині компаній, або між великими компаніями, що тісно взаємодіють одна з одною [3].

Продуктивність праці – це механізм розвитку японської економіки. Від ефективності праці японців залежить успіх найму, а потім – напрямок просування працівника по службових сходах. Що стосується заробітної платні, вона безпосередньо залежить від ефективності праці. Не можна точно стверджувати, що подібна практика функціонування співробітників у компанії приживеться в Україні, адже вона спричи-

нена особливістю японського менталітету. Але обережна пропаганда подібних бізнес-цінностей посилить їх впровадження в трудове життя українців.

Важливою особливістю економіки Японії є підтримка заниженого курсу ієни з тією метою, щоб ціни на експортовані товари були досить привабливими для західних ринків. Можна стверджувати, що курс гривні і так досить занижений, і частково ця перевага характерна для України, але варто звернути увагу на стабільність курсу ієни, чим вітчизняна валюта, на жаль, похвалитися не може. Для ефективного існування цієї переваги необхідно мати високу частку експорту в економіці, і бажано, щоб експортною була не сировина, а готова продукція.

У цілому японська економічна модель ґрунтується на таких елементах:

- ✦ низькі витрати на виробництво та висока якість продукції, що виробляється;
- ✦ бережливе виробництво;
- ✦ співробітники – найцінніший актив компанії;
- ✦ довічний найм персоналу;
- ✦ групове лідерство на основі консенсусу;
- ✦ підтримка зв'язків між компаніями;
- ✦ стратегічне планування;
- ✦ диверсифікація виробництва в галузях народного господарства;
- ✦ активна співпраця з урядом.

Як і інші моделі розвитку, японська не позбавлена недоліків. Особливо відмітимо такі:

- ✦ бізнес і влада пов'язані між собою;
- ✦ суттєві недоліки в банківській системі;
- ✦ ринок збуту перенасичений.

Це лише неповний перелік слабких місць, які обмежують абсолютну цінність моделі. Але навіть беручи до уваги ці недоліки, вона все ж виявилася ефективною стратегією економічного розвитку. Потрібно відзначити, що в наш час соціальна, або ж азійська, модель реформ і її спрямованість в Японії забезпечила як політичну стабільність, так і досягнення високих показників у ході проведення реформ. Особливостями моделі можна вважати високу ступінь втручання держави в економіку – за допомогою підтримки найбільш важливих галузей і секторів промисловості та надзвичайну інвестиційну активність.

У 2017 р. Японія посіла 8 сходинку серед держав світу в частині збільшення військових витрат (рис. 1). Потрібно зазначити, що Токіо виділяє на оборону лише 0,9% власного ВВП. Втім, у країні на рівні Конституції зафіксовано відмову від війни як суверенного права нації та формально немає армії, а 45,4 млрд дол. – це не так вже й мало, особливо, якщо врахувати, що військові витрати Японії поступово збільшуються – на 4,4% з 2008 р. [1].

Японію можна назвати економікою високих переліків. Тобто країна закуповує сировину і виробляє з неї продукцію з високою доданою вартістю. Япо-

	\$ мільярдів	Частка від ВВП, %
США	610	3,1
Китай	228	1,9
Саудівська Аравія	69,4	10,0
Росія	66,3	4,3
Індія	63,9	2,5
Велика Британія	60,0	2,2
Франція	47,0	1,8
Японія	45,4	0,9
Німеччина	44,3	1,2
Південна Корея	39,2	2,6
Бразилія	29,3	1,4
Італія	29,2	1,5
Австралія	27,5	2,0
ОАЕ	24,4	6,0
Канада	20,6	1,3
Туреччина	18,2	2,2
Ізраїль	16,5	4,7
Іран	14,5	3,1
Україна	3,6	5,0

Рис. 1. Військові витрати країн у 2017 р. [1]

нія все більшу увагу приділяє диверсифікованому та дрібносерійному виробництву, яке здатне швидко адаптуватися до змін. Поставлена мета досягається за рахунок поширення нових поколінь техніки.

За останні 55 років експорт Японії виріс у 155 разів, в 1960–80-х роках зростання становило в середньому 17% на рік [10]. Японці планують підкорити світовий ринок продовольчих товарів, але зорієнтовані вони на дорогий сегмент: солодощі вагасі, рубіновий виноград, філе блакитного тунця. В експорті промисловості японці також планують зробити акцент на якості, а не на кількості. Основний продукт – це складні й коштовні товари: оптика, роботи, електронні вироби. Зараз виробництво масових і недорогих товарів переносять у китайські філії та інші країни Південно-Східної Азії, але технічно складну збірку і виробництво Японія традиційно здійснює сама.

Експорт Японії в жовтні 2017 р. продемонстрував двозначні темпи зростання четвертий місяць поспіль, а динаміка показника з початку року стала найкращою після світової фінансової кризи. Як свідчать дані міністерства фінансів Японії, у вартісному вираженні жовтневий експорт збільшився на 14% у річному вираженні. За перші 10 місяців року Японія експортувала товари на суму 64 трлн ієн – це максимальний показник для даного періоду з 2008 р. [6]. Це сприяло зростанню економіки країни, у той час як інвестори, які очікують підвищення прибутку, під-

штовхнули ціни акцій до багаторічних максимумів. Значному зростанню експорту Японії сприяло поліпшення глобального попиту. Поява нових смартфонів створила в останні місяці попит на деталі до них та обладнання.

Якщо порівняти ВВП Японії та нашої країни, неозброєним оком видно величезну різницю в показниках (рис. 2). Згідно з оцінками Світового банку, за 55 років ВВП на душу населення в Японії зріс у 60 разів – з 610 доларів до 36680. Населення країни, виходячи з тих самих даних, за цей період збільшилося всього на 40% [10].

Потрібно відмітити, що протягом перших дев'яти років незалежності ВВП України знизився майже на 60%. Цей спад удвічі перевершив глибину падіння економіки США в роки Великої депресії. За даними Світового банку, це – найгірший результат у світі за останні роки. Зі 166 країн, що оприлюднили повну статистику ВВП за 1991–2014 рр., він знизився тільки в п'яти державах світу – Україна (–35%), Молдова (–29%), Грузія (–15,4%), Зімбабве (–2,3%) і Центрально-Африканська Республіка (–0,94%). ВВП решти країн зріс [2].

Україна є незалежною державою, де відбулися і відбуваються великі зміни в національній економіці. По-перше, причиною подібних змін і перетворень став розпад Радянського Союзу, початок перехідного періоду і необхідність в зміцненні та стимулюванні національної економіки. Процес трансформації пла-

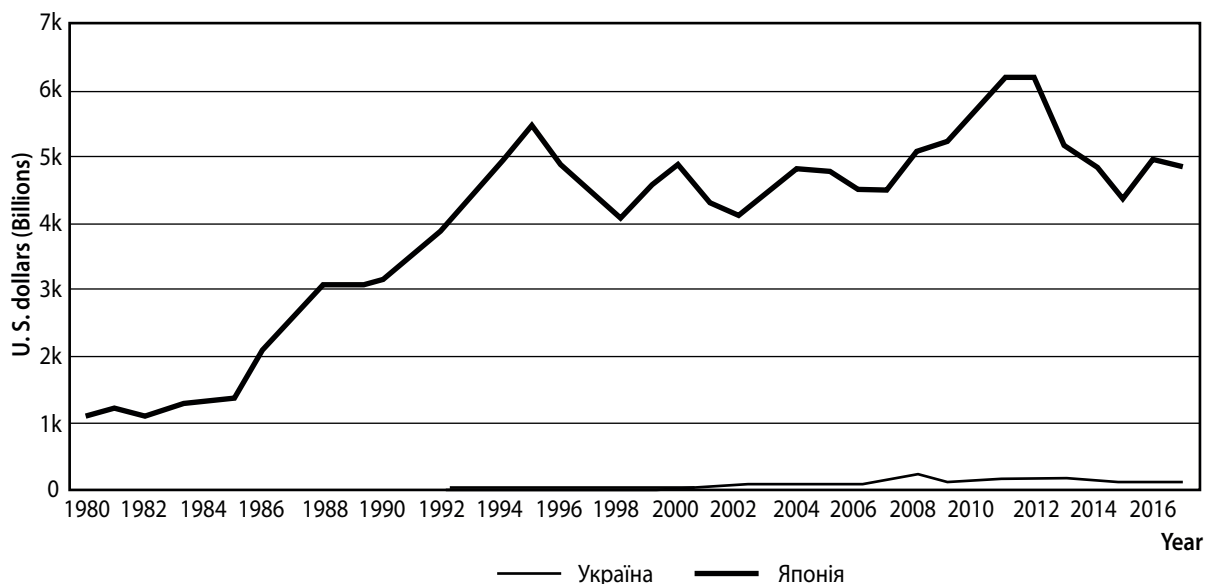

Рис. 2. Динаміка ВВП Японії та України за період 1992–2016 рр. [6]

нової економіки в ринкову зіткнувся з низкою проблем, пов'язаними зі специфікою перехідного стану в умовах відсутності теорії та наукового узагальнення світового досвіду функціонування та розвитку так званої перехідної економіки. Недостатня теоретична обґрунтованість проведення процесу реформування економіки в нових умовах з урахуванням «шокового» переходу від планової економіки до ринкової спричинила за собою певні наслідки та швидкий розвиток процесів глобалізації. Крім цього, входження України в систему світового господарства вимагає розробки й особливого ведення національної економіки. По-друге, відкрилися можливості побудови моделі для економічного розвитку країни з урахуванням світових тенденцій, де було обрано кардинальні та широкомасштабні реформи.

За розрахунками експертів, для того, щоб надігнати своїх сусідів, нашій країні до 2030 р. потрібно демонструвати темпи приросту ВВП не менше ніж 7% на рік, що за нинішніх умов господарювання є малоймовірним [6].

У 2017 р. експерти The Heritage Foundation оцінили торговельну свободу країн світу. Україна в цьому рейтингу легкості здійснення зовнішньоторговельної діяльності посіла 51 позицію серед 181 країни. Можна сказати, що економіка нашої держави є достатньо відкритою. Але частка України у світовій торгівлі складає лише 0,22%. Щодо зовнішньоторговельної квоти, яка характеризує залученість у міжнародну торгівлю, її відсоток сягнув позначки 104 [7].

Наразі Україна – найбільший експортер соняшникової олії у світі та займає провідні місця в експорті напівфабрикатів чорного металу (2 місце), кукурудзи (3 місце), залізної руди (5 місце) та пшениці (5 місце). Щодо імпорту, наймасовіша його стаття – продукти паливно-енергетичного комплексу (перероблена нафта та газ). На рис. 3 нами представлено динаміку

зовнішньоторговельної діяльності нашої країни за період 2008–2016 рр.

Розвитку міжнародної торгівлі України перешкоджають насамперед недосконалість методів державного регулювання економіки та нерозвиненість інститутів ринкової економіки. Усе це посилюється відсутністю сприятливих умов для функціонування національного конкурентоспроможного бізнесу. На наш погляд, за умови підтримки та розвитку закордонної збутової інфраструктури та вітчизняного експорту, у нашої країни є високі шанси подолати ці негативні явища.

На відміну від України Японія виробляє високотехнологічні, і тому дорогі, товари. Але потрібно зазначити, що уряд Японії зацікавлений у розвитку співробітництва з нашою країною у сфері торгівлі, розвитку інфраструктури, промисловості, агропромислового комплексу, а також енергозберігаючих технологій. Сприяють цьому Координаційна рада України з питань економічного співробітництва з Японією та Комітет ділового співробітництва з Україною Японської федерації бізнесу «Кейданрен». На двосторонньому рівні діють Українсько-японська Комісія з питань науково-технічного співробітництва та Спільний Українсько-японський Комітет з питань співробітництва у сфері поліпшення після аварійного реагування на надзвичайні ситуації на атомних електростанціях [4].

За інформацією Міністерства аграрної політики та продовольства, Україна використовує досвід Японії для об'єднання малого та середнього аграрного виробника в регіональні кластери [8]. На нашу думку, це стане ефективним інструментом насамперед для залучення іноземних інвестицій та для успішної роботи малого та середнього фермера як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках.

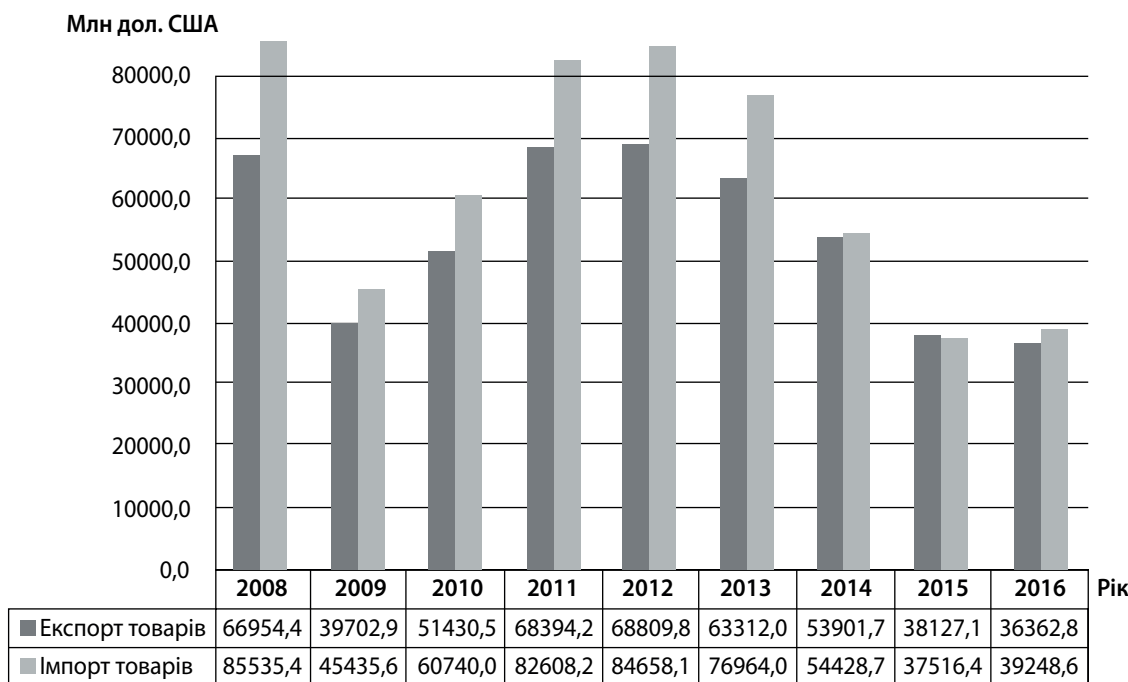

Рис. 3. Динаміка експорту та імпорту товарів України, 2008–2016 рр. [7]

Японія, як одна з найбільших країн-імпортерів, є надзвичайно бажаним і перспективним ринком для сільськогосподарської продукції України. В Японії лише 1% сільського господарства у ВВП, але землі, відведені під сільське господарство, займають близько 13% території країни та більше половини використовуються для виробництва рису. Вже нині наша країна посідає п'яте місце за обсягом агропродукції, яку імпортує Японія.

Товарообіг аграрною продукцією між Україною та Японією за результатами 2016 р. становив \$ 86,5 млн. З них експорт української продукції становив \$ 83,7 млн. Основні продукти українського експорту до Японії: тютюн і вироби з нього – \$45,1 млн та зернові культури – \$ 36,8 млн. Імпорт японських продуктів в Україну становив \$ 2,8 млн [8].

Докорінної технологічної модернізації в Україні потребує енергозбереження. Тому станом на 2016 р. між двома країнами було досягнуто домовленості щодо співпраці у сфері модернізації об'єктів енергетичної інфраструктури. У планах українського уряду – розробити дорожню карту щодо реалізації в нашій країні відповідних пріоритетів з метою їх реалізації із залученням японської сторони. Також здійснено пілотне дослідження Японської організації з розробки новітніх енергетичних і промислових технологій (NEDO) та Японського агентства міжнародного співробітництва (JICA) [4]. У його рамках запроваджено енергозберігаючі технології та виробництво альтернативних видів палива в Харківській області, реалізовано проект підвищення енергоефективності київського метрополітену, здійснено енергетичний аудит Бурштинської та Трипільської теплоелектростанцій.

ВИСНОВКИ

Прогнозувати, як буде розвиватися японська економіка, складно. Країні буде складно повернутися до показників 1980-х років, але в найближчі десятиліття вона точно залишиться в списку найбільш розвинених економік і країн з найвищим рівнем життя. За даними Pricewaterhouse Coopers, у 2050 р. Японія стане восьмою найбільшою економікою світу. Необхідними умовами сталого розвитку Японії є залучення всіх органів влади, економічних груп, наукових установ та організацій до розробки та здійснення економічної, соціальної й енергозберігаючої політики.

Японський досвід наочно демонструє, що завдяки виваженій та раціональній політиці в досить короткий період можливо подолати кризові явища в економіці країни та зробити її конкурентоспроможною на світовому ринку. Тому для стадії індустріального суспільства, в якій знаходиться Україна, японська система наздоганяючого типу є прикладом високої ефективності в умовах відкритої економіки.

Виходячи з проведеного дослідження можемо виокремити основні вектори, на які потрібно орієнтуватися нашій країні виходячи з досвіду Японії:

- ✦ переважання сфери послуг;
- ✦ забезпечення високої якості продукції, що виробляється;
- ✦ ефективна міжособистісна комунікація;
- ✦ провідна роль освіти (перехід від індустріального суспільства до постіндустріального дуже тривалий та складний, тому передбачає формування потужного інтелектуального фактора);
- ✦ націленість на довгострокову перспективу;

- ✦ розвиток закордонної збутової інфраструктури та вітчизняного експорту;
- ✦ реформування аграрних відносин у країні;
- ✦ орієнтація на впровадження енергозберігаючих технологій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікулов М. Світова гонка озброєнь: повернення у нові 70-ті. URL: https://espresso.tv/article/2018/05/23/svitova_gonka_ozbroyen_povnennya_u_novi_70_ti

2. Гапоненко Г. І., Куликовська Д. Н. Підвищення конкурентоспроможності України в контексті співпраці з країнами Далекосхідного регіону // Актуальні проблеми світового господарства і міжнародних економічних відносин : матеріали XIII науково-практичної конференції молодих вчених. Харків, 2018. С. 68–72.

3. Глобальные вызовы – японский ответ / рук. проекта Э. В. Молодякова. М. : АИРО(XXI), 2008. 308 с.

4. Кононенко К. А., Гончарук А. З., Кошовий С. А. Далекосхідний вектор як важливий елемент зовнішньої політики України : аналіт. доповідь. Київ : НІСД, 2017. 66 с.

5. Зверяков М. І. про зміну моделі економічного розвитку. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 41–49.

6. Мировой Атлас Данных. URL: <https://knoema.ru/atlas>

7. Профиль внешнеэкономической деятельности Украины в 2008–2016 годах // Український інститут майбутнього. URL: http://uifuture.org/ru/post/profil-zovnisno-ekonomichnoi-dialnosti-ukraini-2008-2016-rr_180

8. Україна залучить досвід Японії у створенні аграрних кластерів. URL: <http://infoindustria.com.ua/ukrayina-zaluchit-dosvid-yaponiyi-u-stvorenni-agrarnih-klasteriv/>

9. Nihon saikou senryaku (Стратегія відродження Японії, японською мовою). URL: http://www.kantei.go.jp/jp/singi/keizaisaisei/pdf/saikou_jpn.pdf

10. 13 фактов об экономике Японии – страны, которая благодаря Западу впала в кризис и теперь из него выходит. URL: <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-japonii-1492/>

REFERENCES

Globalnyye vyzovy – yaponskiy otvet [Global calls are the Japanese answer]. Moscow: AIRO-XXI, 2008.

Haponenko, H. I., and Kulykovska, D. N. "Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti Ukrainy v konteksti spivpratsi z krainamy Dalekoskhidnoho rehionu" [Increasing the competitiveness of Ukraine in the context of cooperation with the countries of the Far Eastern region]. *Aktualni problemy svitovoho hospodarstva i mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn*, 2018. 68-72.

Kononenko, K. A. et al. *Dalekoskhidnyi vektor yak vazhlyvyi element zovnishnyoi polityky Ukrainy* [Far Eastern vector as an important element of Ukraine's foreign policy]. Kyiv: NISD, 2017.

"Mirovoy Atlas Danykh" [World Atlas of Data]. <https://knoema.ru/atlas>

"Nihon saikou senryaku. Nykhon saiko senriaku (Stratehiia vidrodzhennia Yaponii, yaponskoiu movoiu)" [Nihon saikou senryaku. Nihon sayko senryaku (Japan's Revival Strategy, Japanese)]. http://www.kantei.go.jp/jp/singi/keizaisaisei/pdf/saikou_jpn.pdf

"Profil vneshneekonomicheskoy deyatelnosti Ukrainy v 2008-2016 godakh" [The profile of foreign economic activity of Ukraine in 2008-2016]. *Ukrainskyi instytut maibutnyoho*. http://uifuture.org/ru/post/profil-zovnisnoekonomichnoi-dialnosti-ukraini-2008-2016-rr_180

"Ukraina zaluchyt dosvid Yaponii u stvorenni ahrarnykh klasteriv" [Ukraine will draw Japan's experience in creating agrarian clusters]. <http://infoindustria.com.ua/ukrayina-zaluchit-dosvid-yaponiyi-u-stvorenni-agrarnih-klasteriv/>

Vikulov, M. "Svitova honka ozbroien: povnennia u novi 70-ti" [World Arms Race: Return to the New 70's]. https://espresso.tv/article/2018/05/23/svitova_gonka_ozbroyen_povnennya_u_novi_70_ti

"13 faktov ob ekonomike Yaponii – strany, kotoraya blagodarya Zapadu vpala v krizis i teper iz nego vykhodit" [13 facts about the economy of Japan – a country that, thanks to the West, has fallen into a crisis and is now emerging from it]. <http://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-japonii-1492/>

Zvieriakov, M. I. "Pro zminu modeli ekonomichnoho rozvytku" [About changing the model of economic development]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 6 (643) (2015): 41-49.